

STANDARDIZACIJA – STABILIZACIJA KNJIŽEVNOGA JEZIKA

Stjepan Babić

I. Uvod, potreban zbog nemilih povoda

Književni jezik znači normiran jezik, njega i nema bez norme, pa ako normiranje i jest politički čin, ne valja to shvaćati bukvalno, kao što se to kod nas često događa jer jedno je normiranje na samom početku standarda, a drugo je kad je književni jezik već izgrađen. Ta se distinkcija u nas često zaboravlja pa se jezična problematika i u svom čisto lingvističkom dijelu dovlači na političku pozornicu, a to je više štetno nego korisno. To je toliko štetnije što o jeziku govore zvani i nezvani, većinom nestručnjaci, laici. Paradoks je u ovome: što je diskutant već neznalica, to glasnije govori, a pozornije se sluša, iako pokazuje veliko nerazumijevanje jezičnih pojava, posebno standardizacijskih postupaka i procesa. Neću pretjerati ako kažem da se oko književnoga standarda i standardizacije vode pravi prizemni i podzemni ratovi. Neki javni radnici nelingvisti o čisto jezičnoj problematici daju kategorične sudove, a iz njihovih se izjava vidi da uopće ne razumiju bit književnoga jezika jer ili ne čitaju stručne članke ili ako ih čitaju, ne čitaju ih da što stručno nauče, nego da lingviste ulove u „grijehu” i da ih optuže. Politikanti to spremno dočekuju i začinju veoma žučne jezične prepirke. Lingvistima to znatno otežava stručni rad, a posebno negativno djeluje na jezičnu kulturu u različitim sredinama odakle nam stižu izvještaji, pitanja i jadicovke o naredenjima, sporovima, optužbama, vrludanjima u kojima se jedne riječi okrivljuju i odbacuju kao nacionalističke, a često se to proteže i na one koji ih upotrebljavaju.

Posebno se zapinje na nekim sinonimnim parovima kao što su *tijek-tok*, *tisuća-hiljada*, *glazba-muzika*, *sustav-sistem*, i drugima. Kakvo je tu posrijedi veliko nerazumijevanje, jer za optužbe nema nikakve lingvističke podloge, može se lijepo vidjeti kad se pročita članak D. Brozovića o *tijeku* i *toku* koji je objavljen prije deset godina,¹ dakle nitko ne može reći da je opravdano neupućen. Autor već naslovom kazuje da te dvije riječi imaju svaka svoje značenje, *Tijek teče*, *tok stoji*, dakle da nisu istoznačnice i da obje imaju

¹ Jezik, XXIV, str. 154–157.

svoje mjesto u sustavu hrvatskoga književnog jezika, samo ako se upotrebljavaju u skladu s njime, a ipak se zbog njih hrvatska lingvistika optužuje da je nacionalistička. Neopravdane optužbe pljušte kao da toga članka i nema.

Slično se nerazumijevanje pokazuje i za par *tisuća-hiljada*. I o tim se riječima pisalo, ali je taj par postao gotovo simbolom političkoga razgraničenja i zbog toga sam napisao poseban članak, koji se nalazi u ovom broju Jezika.

To su samo dva primjera u moru nerazumijevanja, nepravednih i neopravdanih optužaba. Hrvatski lingvisti upozoravaju na nerazumijevanja, kazuju to izravno ili neizravno,² ali će trebati još mnogo vremena i rada da se popravi šteta koja je hrvatskom književnom jeziku nanesena nerazumnim hajkama.

II. Načelna razmatranja

Tvrdnja da se jezik neprestano razvija i mijenja danas je poznata gotovo svakom obrazovanijem čovjeku, ali kad bismo ispitivali što tko pod tim razumije, vidjeli bismo da ta je tvrdnja mnogima samo fraza – prazna riječ.

Kad je riječ o izgrađenom i stabiliziranom književnom jeziku, onda razvoj nije poželjan. Bitno za razumijevanje takvih tvrdnja obrazložio je R. Katičić u svojim člancima o jezičnom razvoju pa to ne treba ovdje ponavljati.³ Dakako, jezični se razvoj ne može spriječiti jer se jezične promjene stalno zbivaju zbog razloga u samom jeziku i izvan njega. Toga je svjestan i sam R. Katičić kad kaže:

„Norme književnoga jezika moraju se suprotstavljati dijalekatskoj raznolikosti dakle i jezičnom razvoju jer je i on jedan oblik te raznolikosti. Ništa tu ne smeta što se pri tome ne može po prirodi stvari nikada postići potpun uspjeh. Što stabilnija i čvršća norma potrebna je komponenta koja će jezičnom razvoju kao rezultanti dati najpovoljniji mogući pravac.”⁴

Jedinicama jezičnoga razvoja R. Katičić smatra promjene u jeziku i za jedne kaže da su poželjne, a druge nepoželjne. „Prve onda treba kanalizirati, a druge suzbijati” s ciljem da se unapređuju svrhovita svojstva književnoga jezika i otklanjaju njegovi nedostaci.⁵

Prema tome morali bismo razlikovati bar dvije vrste jezičnih promjena, jedne koje nepotrebno narušavaju stabilnost književnoga jezika i druge koje znače njegovo usavršavanje. Pod usavršavanjem mogli bismo razlikovati jezičnu dogradnju, usustavljanje i stabilizaciju.

Dogradnjom se može smatrati pribavljanje potrebnih izraznih sredstava za pojmove za koje ih nije imao ili ih je imao, ali koja se bez velikih teškoća nisu mogla uklopiti u sustav književnoga jezika, npr. *gljivara* ili *gljivarnik* nove riječi za zgradu, prostoriju za uzgoj gljiva, *biologinja*, *psihologinja*, *zoologinja* za ženu biologa, psihologa, zoologa, lje-

² Usp. npr. što kaže R. Katičić u članku *Normiranje književnoga jezika kao lingvistički zadatak*, Jezik, XI, str. 1., isto u knjizi *Jezikoslovni ogleđi*, Zagreb, 1971., str. 55. Zbog toga D. Brozović članku o tijeku i toku daje moto: *Zgođe smiješne i tužne / jedne jadne riječi / ni krive ni dužne*. Zbog toga je napisan i ovaj članak.

³ *O naravi jezičnoga razvoja*, Jezik, XII, 33–41, *Nekoliko primjera uz članak o jezičnom razvoju*, isto, str. 78–86. Oba se članka nalaze i u Jezikoslovnim ogleđima, str. 121–142.

⁴ Jezikoslovni ogleđi, str. 131.

⁵ Isto, str. 62.

vičariti propovijedati ljevičarske ideje ili težiti ekstremnijem lijevom smjeru, *sida* naziv za novu bolest, *sidaš* za bolesnika od side, *limunika* zamjena za neprilagodljivu tuđicu grape-fruit.

Usustavljanje znači kad se umjesto labilnoga ili stabilnoga, ali slabo funkcionalnog izraza upotrijebi sustavni, npr. kad se zbog toga što je oblik *brojni* dvoznačan, 1. odr. oblik pridjeva brojčan, 2. koji se odnosi na broj pa se za 2. značenje počne upotrebljavati pridjev *brojevni* da se izbjegne neutralizacija.

Standardizacijom se može smatrati kad se kolebljiva situacija sredi tako da standardno stanje bude u skladu sa zahtjevima književnoga jezika, a to znači da jedan pojam ima jedan izraz, a ako ih ima više, onda da jedan bude stilski neutralan, a ostali da imaju različita upotrebnna područja ili da su stilski obilježeni ili da su rubne pojave i da je sve to općenito prihvaćeno.

Iako je hrvatski književni jezik već u visokom stupnju standardiziran, kao i većina europskih književnih jezika, ipak i danas ima pojava koje nisu standardizirane, npr. odnos starijih riječi *pura/žganci*, *kajsija/marelica*, *trnokop/budak/kramp*, *pridjevski/pridjevni*, *dijalektalni/dijalekatski/dijalekatni/dijalektni*, pa i upravo navedeni par *gljivarnik/gljivara*, zatim *biologinja*, *psihologinja*, *zoologinja* jer se od osnova na *-log* javljaju i tvorbe sa sufixima *-kinja* i *-ica*, i sl.

Standardizacija može biti spontana i svjesna.

Spontana je kad se do standarda dođe spontanom razvojem, kad se stvori uporabna norma. npr. takav je bio razvoj kojim je latinica postalo hrvatsko standardno pismo.

Svjesna je kad se koja pojava standardizira svjesnim zahvatom, najčešće preskriptivnom normom. Tim smo postupkom npr. dobili današnju hrvatsku latiničnu grafiju, gajicu, tj. označavanje naših glasova (fonema) latinskim slovima (*a, b, c, d...*), slovima s dijakritičnim znakovima (*č, ć, đ, š, ž*) i dvoslovima (*dž, lj, nj*).

Standardizacija pak znači jezičnu stabilizaciju jer književni jezik tako postaje stabilan, a stabilnost je jedna od njegovih osnovnih obilježja.⁶

Jezični razvoj doveo je do toga da je danas u hrvatskom književnom jeziku standardno stanje ovo (opisano u najgrubljim crtama): novoštokavska osnovica, jekavski izgovor, 32 fonema, sedam padeža, sedam vremena, četiri naglaska, latinica, gajica, abeceda, fonološki pravopis, izvorno pisanje stranih imena iz jezika koji se služe latinicom... i ostala hrvatska kulturna nadgradnja. To stanje nije nastalo odjednom niti u naglom prijelomu, nego dugim povijesnim razvojem. Naime Hrvati su se u svojoj dugoj, bogatoj i teškoj povijesti služili u velikoj mjeri s osam književnih jezika, četirima slavenskima: (hrvatsko) crkvenoslavenskim, čakavskim, štokavskim i kajkavskim, i četirima neslavenskima: latinskim, talijanskim, njemačkim i mađarskim. U tome su opsežniju i estetski značajniju književnost stvorili na pet jezika: hrvatskokrkvenoslavenskom, čakavskom, štokavskom, kajkavskom i latinskom.

Služili su se s tri pisma: glagoljicom, ćirilicom (bosančicom) i latinicom s više grafija, a pravopis je bio prilično neujednačen u kolebanju između fonološkoga i morfonološkoga.

⁶ Usp. što o elastičnoj stabilnosti kaže R. Katičić u članku *Jezična kultura*, *Jezik*, XXI, str. 84, a značajna je u tome smislu i Brozovičeva napomena: „Razrađujući tezu Praške škole o ‘elastičnoj stabilnosti’ standardnih jezika, u tu definiciju valja uvesti karakterizaciju ‘stabilan u prostoru i elastično stabilan u vremenu.’” (*Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb, 1978., str. 16.

Polako je to mnoštvo nestajalo i svodilo se na jedna obilježja koja su postala standardnima. Odličan prikaz toga povijesnog razvoja kao standardizacijskih procesa u hrvatskom književnom jeziku dao je veoma pregledno D. Brozović u svom poznatom radu *Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti*.⁷ Taj je rad tako vrijedan, temeljan i poučan da je u daljnjem govoru o hrvatskom standardu nezaobilazan te se ne može preneglasiti njegova korisnost za spoznaju što znači jezični razvoj kao standardizacijski proces.

Jasno je da se standardizacija odvijala i na drugim područjima koja su ostala izvan Brozovićeve općega prikaza i da bi je trebalo dopuniti.

Da bi se dobio pogled na standardizacijske procese koji su u načelu isti kao što ih prikazuje D. Brozović samo što se zbivaju na drugom području, prikazat ću ih na rječničkom blagu, i to na odabranim primjerima od početka hrvatskoga narodnog preporoda do danas.

Kao što je obilje pisama, narječja, govora svedeno na današnja standardna jezična obilježja, tako da ponovna pojava književnosti na kajkavskom i čakavskom narječju ne izaziva nikakve nesporazume, jer je jasno što je standard, a što nestandardno, standardizacija na rječničkom području nije tako jasna pa pojava nestandardnih riječi izaziva velike smutnje.

Za pojedine pojmove imamo više izraza i neki misle da je u tome bogatstvo jezika. No tu često leže najveće zablude. O jezičnom se bogatstvu stalno priča, a da se uopće ne misli i ne razumije što to zapravo znači.⁸ Kako su tu sinonimi u prvom planu, treba ukratko reći nekoliko riječi o njima.

Najprije valja reći da je pojam sinonima širok, da imamo sinonime u užem i širem smislu i da razlikujemo prave i neprave sinonime. Pravi su sinonimi riječi koje imaju isto značenje, zamjenjivi u svim kontekstima, hrvatski se to kaže istoznačnice, a nepravi su riječi koje imaju blisko značenje, hrvatski – bliskoznačnice. Bliskoznačnice čine jezično bogatstvo, ali one nisu potpuno zamjenjive. I istoznačnice su bogatstvo, ali bogatstvo jezika, ali nisu bogatstvo književnoga jezika, odnosno ako jesu, onda su samo ako su stilski raslojene. A. Barac je rekao:

„Mnoštvo različitih oblika u književnom jeziku znači prednost samo onda, kad je uza nj vezana i jača moć izražaja, i kad se različitim oblicima ne kazuje jedno isto. Razumije se, da se tim mnoštvom vješt stilist – koji ujedno mora osjećati živo bilo svoga narodnog jezika – mora služiti tako, da se iz njegovih spisa osjeti, kako je to bogatstvo oblika pametno iskoristio, a nije se njime razbacivao bez smisla i reda.”⁹ A svoje mišljenje o sinonimima izrekao je aforistički ovako: „Čovjek, koji svoj jezik osjeća, ne pozna sinonima.”¹⁰

⁷ Rad je objavljen u knjizi navedenoj u prethodnoj bilješci, str. 9–83. Kad se pojavio, doživio je neopravdane i neobuzdane kritike, ali je tako bar postao veoma poznat.

⁸ Usp. npr. *Bogatstvo i balast*, Vjesnik, 25. 9. 1966., str. 6. i *Obogaćivanje učeničkog rječnika*, Pedagoški rad, Zagreb, 1960., str. 31–39.

⁹ *Veličina malenih*, Zagreb, 1947., str. 148.

¹⁰ Isto, str. 157. Radij potanjega ulaženja u tu problematiku usp. i spomenuti Katičićev članak *Jezična kultura* i tri članka o sinonimima i sinonimiji u zborniku *Leksikografija i leksikologija*, Beograd – Novi Sad, 1982: Jelka Matijašević, *O sinonimiji i sinonimima*, str. 115–130, Branka Tafra, *Sinoni-*

Prema tome mišljenje da su istoznačnice zapravo jezično bogatstvo proistječe iz velikoga nepoznavanja naravi književnoga jezika, jer njegovo bogatstvo nije u tome da za jedan pojam imamo više izraza, nego da svaki pojam ima svoj standardni izraz. Ako ih se za jedan pojam javi više, onda oni u izgrađenom i stabiliziranom književnom jeziku ne mogu svi biti standardni, nego samo jedan. Ako tako nije, onda tome vode standardizacijski procesi, spontani ili svjesni. Lingvistika je utvrdila da istoznačnice, ako to doista jesu, mogu postojati samo kao privremeno stanje, one prije ili poslije razjednače svoja značenja, upotrebna područja, ili jedna postane stilski obilježena, nestandardna ili dospije na rub književne upotrebe, a mnoge s vremenom i nestanu iz jezika.

Pri tome važnu ulogu ima i podrijetlo istoznačnice jer „u svakom jeziku, naročito u književnom, ispoljava se antinomija između elemenata međunarodnih i domaćih: ova borba između elemenata međunarodnih i domaćih vrši se stalno u jeziku” kako ističe B. Havránek.¹¹

Posebno to vrijedi za hrvatski jezik, ne samo iz razloga koje navodi B. Havránek kad kaže: „Shvatljivo je, kako sam se već više puta o tome izjasnio, da su oni nacionalni jezici koji nikad nisu bili ugroženi u pogledu samostalnosti – uvijek skloniji međunarodnim leksičkim elementima nego jezici onih naroda koji su bivali u situacijama da se bore za svoju egzistenciju, za svoj samostalni jezik”,¹² nego i zbog kulturnih razloga jer je u razvoju hrvatskoga književnog jezika stalno bio prisutan kulturni prestiž koji se očitovao u svijesti da je strani jezik jedno, a hrvatski drugo i da hrvatski treba da čuva svoj izvorni, slavenski lik i zato se prvenstveno oslanja na vlastite izražajne mogućnosti. Ta je sastavnica trajno obilježje hrvatskoga književnog jezika i kad se u konkurenciji nađu domaća i strana riječ, normalno standardnom postaje domaća.

Dosad su se takvi standardizacijski procesi u hrvatskom književnom jeziku zbivali bez posebnih izvanjezičnih teškoća, odnosno koliko ih je bilo, one su uspješno prevladane. Kad se ozbiljno i stručno žele rješavati problemi književnoga jezika, onda treba biti jasno da se na standardnoj razini ne možemo vječno kolebati između dviju ili više istoznačnica. Odluke o standardnosti moraju se donositi na ovaj ili onaj način ma kako inače te odluke bile teške.

Kako razvoj vodi jezičnoj standardnosti, spontano ili svjesno, pokazat ću na nekoliko poučnih primjera gdje je ona već postignuta ili je na samom kraju koji pokazuje jednoznačno rješenje.

III. Primjeri

1. Nazivi za mjesece

Za mjesece u godini imali smo u hrvatskom jeziku veliko mnoštvo naziva:

1. *januarius, januar, siječanj, sičenj, malobožičnjak, pavlovčak, prezimec, prosinec*

mija, str. 297–300. Marjeta Humar, *Sinonimi in njihova funkcija v Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, str. 333–338. s navedenom literaturom. članak *Sinonimi* u mojem školskom leksikonu *Jezik*, a s kontrastivnoga hrvatsko-srpskoga gledišta Svein Mønnesland, *Synonymy and Literary Standard in Serbo-Croat*, Scandoslavica. Tomus XVII, Copenhagen, 1971, 217–234 s navedenom literaturom.

¹¹ *Teorija književnog jezika*. Književni jezik, god. VI., br. 1, Sarajevo, 1977, str. 11, istaknuto u originalu.

¹² Isto, str. 12.

2. *februarius, februar, frevar, veljača, veljak, sečen, svečen, veljanoć*
3. *marcius, mart, marač, marat, marac, mareč, ožujak, lažak, sušec, protuljetnak, gregurjevščak, gregorščak*
4. *aprilus, april, travanj, traven, mali traven, đurđevščak, jurjevščak*
5. *majus, maj, maž, madž, svibanj, sviben, cvitanj, veliki traven, rožnjak, filipovščak,*
6. *junius, jun, juni, junij, žun, žunj, lipanj, klasen, rožencvet, rožnicvet, ivanščak, ivanščak*
7. *julius, jul, juli, julij, luj, julj, srpanj, srpen, mali serpen, jakovščak, ilinštak, ilinščak, ilijnštak*
8. *august, avgust, agust, agušt, kolovoz, kolovožnjak, veliki serpen, velikomešnjak, gospodinštak, gospodičnjak*
9. *septembar, september, setembar, šetembar, rujanj, jesenščak, kimovec, malomešnjak, miholjščak*
10. *oktobar, oktober, oktubar, oktubar, otopar, listopad, kozopersk, lukovčak, lukovščak*
11. *novembar, november, studeni, zimščak, grjilec, vsesvetčak*
12. *decembar, december, dekembar, dečembar, dečebar, prosinac, gruden, velikobožičnjak...*

Ako k tome još pribrojimo bezimene nazive, opisne, koji se u Hrvatskoj i danas upotrebljavaju: *prvi, drugi, treći... mjesec*, to je popriličan broj, pogotovu što to nije sve, jer nazivi za ovu priliku nisu sustavno skupljeni, nego samo na brzinu popabirčeni iz najprirodnije literature. Kad to čovjek vidi, mora reći *bogatstvo*.

To jest *bogatstvo* narodnoga duha jer pokazuje raznolikost i velike jezične mogućnosti, različite putove postanka i sl., ali to je nestandardno stanje koje je razumljivo dok jezik ne dobije općenarodnu razinu, ali kad se to postigne, tada se to stanje mora srediti, jer takvo „*bogatstvo*” nije funkcionalno, u sporazumijevanju veoma teško funkcionira, a može dovesti i do nesporazuma s većim ili manjim štetama koje bi odatle mogle nastati. Zato se to *bogatstvo* moralo napustiti i uzeti pravilo da jedan pojam dobije jednu riječ, ovdje svaki mjesec svoj naziv.

Učinili su to hrvatski preporoditelji koji su Hrvate ujedinili u jednom književnom jeziku. S problemom naziva mjeseci suočili su se odmah na početku, kad je trebalo označiti nadnevke u novinama. Uzeli su nazive iz kajkavske prakse i Danica 1835. ima ove nazive (u genitivu): *prosinca, sečna, sušca, travna, svibnja, lipnja, srpnja, kolovoza, rujna, listopada, studna, grudna*. 1836. s uvođenjem štokavskoga književnog jezika počinju s latinskim nazivima, *januara, februara*, ali nastavljaju *13. veljače...* i dalje s današnjim našim nazivima. No nisu ih oni tako sredili, nego su ih uzeli u sustavu koji je već postojao. Ilirci su to izričito i rekli. U Danici nalazimo:

„Prava starinska dvanajst *měscah imena* učredio je naš, večne uspoměne, pěšnik *J. S. Relković* u knjizi: *Kučnik i t. d. u Osěku* 1796 na l. 8. u sleděće redke...”¹³

Zatim navode Reljkovićeve stihove u kojima se već nalaze naši današnji nazivi mjeseci pa Kanižlićeve iz Svete Rožalije s istim nazivima. Iako je taj sustav već prije postojao, ipak 1836. godinu možemo smatrati stabilizacijskom godinom naših naziva za mjesece.

¹³ *Ilirska dvanajst měscah imena*, Danica ilirska, 14. 1. 1837.

U izboru između domaćih i stranih riječi ilirci su odabrali domaće, iako su strane riječi bile svjetske, a normativnu su odluku donijeli svjesno.

Nazivi *januar, februar...* upotrebljavaju se u hrvatskom književnom jeziku i danas, ali je norma jasna: *siječanj, veljača...* standardni su oblici, sami su po upotrebi stilski neutralni, a *januar, februar...* imaju rubnu upotrebu. Upotrebljavaju se prigodice s raznih razloga, npr. upotrebljavaju ih pojedinci koji se u velikoj mjeri služe stranim jezicima, ali pretežno u razgovoru, a sustavno zagrebačka Borba, koja i u nekim drugim pojedinostima ne poštuje hrvatski jezični standard. Zanimljivo je da je i hrvatsko izdanje Komunističke partije počelo s *januar...*, ali je prešlo na *siječanj...* No to su samo epizode koje pokazuju jačinu standarda.

2. Sedmica, nedjelja, tjedan

Standardizacija riječi *tjedan* na račun *sedmice* i *nedjelje* veoma je zanimljiva i poučna.

Turcizam *hefta* i talijanizam *šetemana* (*setemana*) kao tuđice i pokrajinske riječi nisu uopće došle u ozbiljnu konkurenciju, na poprištu su bile samo navedene tri, i to sve domaće riječi.

Sustavno-semantički gledano, najveću je šansu imala upravo riječ *tjedan* jer je bila jednoznačna, značila je samo vremensku jedinicu od sedam dana, a *sedmica* i *nedjelja* imale su u tom pogledu velike nedostatke. *Sedmica* je preopterećena značenjima. Osim što označuje brojku 7, znači i različite stvari označene tim brojem: sobu, predavaonicu, tramvaj, igraču kartu, u zubarstvu zub, u tehnici ključ za vijke i drugo. *Nedjelja* je bila posebno nepogodna jer je u isto vrijeme značila i jedinicu od sedam dana i jedan dan te jedinice. Ali unatoč tomu u preskriptivnoj normi *sedmica* i *nedjelja* dobivale su izrazitu prednost jer su bile plemenitoga štokavskog podrijetla, a s *tjednom* je postupano kao s pastorčetom jer je smatran kajkavizmom (premda ima nešto šire područje), što je u eri štokavskoga purizma bio velik nedostatak.

U djelima hrvatskih pisaca, prema građi MH, riječ *tjedan* slabo je potvrđena, ispisana je iz djela sedam pisaca: Šenoa, Turić, Vj. Novak, Vilović, Leskovar, Krleža, Čubelić-Milostić. Možda je to slučajno zbog nesustavnosti ispitivanja, a možda je odraz pravoga stanja u beletristici jer su riječ *tjedan* progonili i kajkavski i štokavski filolozi, Rožić u svojim Barbarizmima i Maretić u Jezičnom savjetniku blago, a Boranić i N. Andrić oštro. Boranić je u pravopisu *tjedan* dvostruko diskriminirao i zvjezdicom i oznakom *dijal.*, a Andrić je napisao: „nepotrebna kajkavska riječ koju valja zamijeniti *n e d j e l j o m i l i s e d m i c o m*” (istakao N. A.).¹⁴

Svi su davali prednost *nedjelji* i *sedmici*, a pobijedila je, unatoč tomu, riječ *tjedan* zbog svoje jednoznačnosti i u hrvatskom je književnom jeziku postala standardnom, a *sedmica* i *nedjelja* u tom značenju postale su rubne riječi. I to spontanom standardizacijom. Da je bilo više razmišljanja i širine, to se moglo predvidjeti i preskriptivna norma ne bi doživjela takav poraz.

Isto se dogodilo i s progonjenim prefiksom *protu-* u konkurenciji s privilegiranim *pro-* (*u/-*), ali to nije ovdje potrebno pobliže obrazlagati.

¹⁴ Branić jezika hrvatskoga, Zagreb. 1911, str. 47.

3. Cesta, drum, put i džada

Cesta i *drum* pravi su sinonimi, istoznačnice, znače posebno čvrsto izgrađen kolni put. *Put* je bliskoznačnica jer ima šire značenje: svaka je cesta put, ali svaki put nije cesta. Ovdje je potrebno spomenuti i riječ *džadu*. Iako se u jedinom primjeru koji sam našao ne vidi posebna stilaska upotreba: *Za njim, gore daleko, na samom početku džade, čuo je ubrzane korake* (J. Kušan), za hrvatski je književni jezik karakteristično da je upotrebljava samo pokojni pisac iz Bosne što znači da ima lokalno obilježje, može dakle služiti samo za oznaku lokalne boje pa joj je time stilaska vrijednost jasna.

Do 19. stoljeća, prema AR, i *cesta* i *drum* imaju podjednaku, slabu upotrebu, što je može i razumjeti. U 19. stoljeću prevladava *cesta*, jedno kao domaća riječ, a drugo što je bila prilično proširena u zapadnim krajevima, potvrđuju to i zagrebački nazivi kao *Horvaćanska, Selska, Maksimirska cesta*.¹⁵ Hrvatski pisci u tom stoljeću i u prvoj polovici idućega upotrebljavaju i riječ *drum*. Prema građi MH, Benešićevu Rječniku hrvatskog književnog jezika. Rječniku dviju Matica, Rječniku SANU potvrđena je u djelima dvadesetak hrvatskih pisaca iz svih krajeva, većinom bez vidljive stilske obilježenosti, bar koliko se može procijeniti iz primjera bez potanjih proučavanja, iako se neki razlozi naziru, nalazimo je pretežno u djelima pisaca iz Bosne i Hercegovine, Slavonije, a rijetko iz ostalih krajeva. I Zagrepčanin Vjekoslav Majer upotrebljava riječ *drum*, ali kako pokazuje pjesma *Bogu* samo radi stilskih razloga jer je nalazimo u srokovima *um-drum, drum-a-šuma, šume-drum*. Kad nije na kraju stiha, u istoj pjesmi upotrebljava riječ *cesta*: *ti žuriš cestom u divljem bijesu, Kamen na cesti, ruža ili ptica...*

Danas je *drum* kao strana riječ (grč. *drómos*) u standardnoj upotrebi napuštena, a i stilski se slabo upotrebljava osim u nekim prežiticima kao u poslovicama *baba šumom, a telići (jarići, djed) drumom* (i tu je *drum* zbog sroka), u uposlovičenim stihovima narodne pjesme Početak bune protiv dahija: *Drumovi će poželjjet Turaka, al Turaka više biti neće*. Prvu poslovicu nalazimo parafraziranu u naslovu *Dogovori prugom, praksa drumom* (Vjesnik, 28. 9. 87. 3) nad člankom o gubicima na željeznici, ali kad se u članku spominju i ceste, upotrebljava se ta riječ, a ne *drum*. Stihove narodne pjesme Mirko Bogović u drami Matija Gubec, kralj seljački parafrazira ovako: *Drumovi će poželjjet gospode, / A gospode nigdje biti neće*. Sličnih parafraziranja može biti još, pa iako tu *drum* nije zamjenjiv *cestom*, ipak takva upotreba nimalo ne ugrožava standardnost riječi *cesta*. Isto se tako u vezi *drumski razbojnik* atribut ne može bez gubitka stilske vrijednosti zamijeniti pridjevom od *cesta*: *cestovni razbojnik*. Uzmimo veoma svjež primjer: „Mali producenti se mogu ponašati kao drumski razbojnici i krenuti u snimanje a da unaprijed nisu osigurana sva sredstva, a *Jadran film* to sebi ne može dozvoliti.” (Danas, 17. 11. 87. 35.) Tu tudica bolje obilježava negativni naboj izraza, slično kao što *beamter* obilježava činovnika birokratu, *biznismen* spretnog, ali ne baš poštenog privrednika, *burgijati* – spletkariti i sl.

Iako *drum* nije imao šansu da pobijedi u natjecanju za standardnim obilježjem, nije u potpunosti pobijedio ni u srpskom književnom jeziku, ipak je zanimljivo da je do standardizacije riječi *cesta* u hrvatskom književnom jeziku došlo spontanom razvojem jer *drum* nije normativno proskribiran.

¹⁵ Na kraju I. godišta Danice u *Sbirci nekih rečih, koje su ili u gornjoj ili u donjoj Iliriji pomanje poznane* riječ *drum* upućuje se na *cesta* (*ceste* u popisu nema!).

4. Talas i val

Val je slavenska riječ, a *talas* tuđica (od grč. *thálassa*) i prema AR *val* ima širu upotrebu, ali i riječ *talas* ima dosta potvrda. Prema građi MH u 19. i 20. stoljeću *talas* je potvrđen u djelima 31 pisca iz svih krajeva. Unatoč tako širokoj lepezi pisaca ne bi bilo čudno što je standardnom, stilski neobilježenom postala domaća riječ jer je težnja za jezičnom čistoćom u hrvatskom književnom jeziku trajno djelatna pa se može reći da je prevlast domaće riječi u njemu sustavna, da nije jedne specifičnosti zbog koje i navodim ovaj primjer. Naime riječ *val* ima jedan nedostatak: uza se nema glagola *valovati*. On je doduše potvrđen, ali je rijedak. Nešto je običniji *valovati* 'prijaviti porez' (odatle *valovnica*). Uz standardno *val*, glagol je *talasati*. Da je trebalo proreći standardizacijski razvoj, teško bi bilo reći da će u takvu odnosu pobijediti *val*, a *talas* izgubiti bitku.

5. Juha, supa, čorba, minestra

Da je u hrvatskom književnom jeziku za taj pojam standardna riječ *juha*, a *supa*, *čorba* i *minestra* (*manestra*, *menestra*, *manistra*) da su nestandardne, to je tako poznato da o tome u ovoj prilici ne bi trebalo ni govoriti. Ipak je korisno da razmotrimo i te primjere jer je njihov odnos za našu temu veoma poučan, pogotovu kad ga razmotrimo na cijelom srpsko-hrvatskom području.

Što je *juha* u hrvatskom književnom jeziku postala standardnom riječi, tomu se u načelu ne bi trebalo čuditi jer je sasvim normalno da u konkurenciji s tuđicama pobijedi domaća riječ (*čorba* nam je došla iz turskoga jezika, *supa* iz njemačkoga, *minestra* iz talijanskoga). Međutim valja znati da je *juha* u narodnim govorima veoma rijetka na velikim područjima, uglavnom tamo gdje se ne govori *h* jer joj je gubitkom *h* veoma oštećen glasovni sastav.¹⁶ *Jua* je neprilično da bi se moglo proširiti, a zamjena sa *v*, *juva*, nije se proširila. Po Slavoniji, Bosni i Srbiji proširila se naveliko *čorba*, a po sjevernoj Hrvatskoj i Vojvodini *supa*. Prema AR, *juha* se sačuvala uglavnom na područjima na kojima se sačuvalao i glas *h*, na čakavskom području, u Dubrovniku i Crnoj Gori.

Međutim, u svjesnom izgrađivanju hrvatskoga književnog jezika *juha* je dobivala izrazitu prednost, pa već M. A. Reljković kad želi pokazati kako treba upotrebljavati glas *h*, navodi primjer

*Kuhač kuha od kruha juhu.*¹⁷

Ta je prednost u kasnijim razdobljima samo pojačavana, a s pojavom Podravkinih gotovih juha standardizacija je potpuno dovršena.

Supa u Hrvatskoj kao očita njemačka riječ nije imala šanse da pobijedi pa se upotrebljava samo u razgovornom jeziku. U građi MH nije se našao ni jedan primjer za tu riječ u djelima hrvatskih pisaca. Ako je gdje i upotrijebljena ili bude upotrijebljena, onda može biti samo kao stilski obilježena.

Riječ *čorba* ima više potvrda, ali uvijek sa slabijom ili jačom stilskom obilježenosti.

¹⁶ Mislim da se s istim razlogom, razorom glasovnoga kostura, može tumačiti slaba upotreba ili potpuni nestanak riječi *huhor*.

¹⁷ *Nova gramatika*, str. 12. To ujedno pokazuje da je nekad veoma isticano Karadžićevo uvođenje glasa *h* u književni jezik 1836. s gledišta hrvatskoga književnog jezika sasvim nevažna epizoda.

Kao regionalnu riječ upotrijebio ju je M. Mažuranić opisujući prilike u Bosni: *Ako jim dodje čorba, tako povade kašike (žlice) iza pojasa...* (Pogled u Bosnu, 65.)

Kao folklornu riječ upotrijebio ju je J. Jurković: *Dok oni u sobu, a Bara s ribljom čorbom na stol.* Ta je upotreba veoma snažna u Gotovčevu Eri, npr. *Požuri, prekijet će ti čorba! (...)* Mića i Đula: *Čorba, čorba, čorba!*

Snažnija stilska vrijednost očita je u primjerima: *dogmatična čorba* (Matoš), *Od stare koke masna čorba* (N. Simić), *Ej, kako će on njima zapapriti čorbu! Još kako će im zapapriti!* (Dončević), *Kad već jedanput s đavlom za stol sjedneš, red je da i njegovu čorbu kusaš* (Dončević), *...leti na žene udobno kao muha u čorbu* (Kaleb). Tu bi stilski bilo znatno bljeđe da je upotrijebljena riječ *juha*, a pogotovu bi blijedo bilo u izrazu *čorbine čorbe čorba*.

U hrvatskim kuharicama i na Podravkinim vrećicama i kutijama normalno se upotrebljava samo *juha*, a *čorba* iznimno kao poseban naziv za neke juhe, gdje se naziv više shvaća kao (folklorno) ime.

U većini kuharica riječi *čorba* nema. Ivanka Karačić¹⁸ juhe dijeli na bistre i guste, a uz guste ima u zagradi *čorbe*. D. Marjanović – Radica u Dalmatinskoj kuharici¹⁹ ima 29 recepata za juhe, a sedam za čorbe, u zagradi *manistre*, pa iako je s napomenom *manistre* htjela reći da su to posebne vrste juha, iako tumači „Juhe su sve one u kojima se kuhalo meso: govede, teleće i pileće.” „P o t a č i su one čorbe od razne pasirane zeleni sa ukuhanom tjesteninom, rižom, krupicom ili s malim komadićima mesa ili samo s isjecanim povrćem, začinjene jajetom ili razrijeđenim bijelim brašnom s malo vode, koje se doda i dobro prokuha”, ipak je po tome i po receptima teško utvrditi po čemu se čorbe razlikuju od juha. M. Vučetić²⁰ ima *juhe*, a samo se jedna zove *kisela čorba* (str. 124.).

Podravka proizvodi i prodaje samo *juhe*, osim *gulaš-čorbe* i dodatka „fant za riblju čorbu i paprikaš”. Na vrećici gulaš-čorbe piše „koncentrat za juhu od govedeg mesa”, a to pokazuje da je *čorba* upotrijebljena u posebnom značenju. Ipak je tu *čorba* nepotrebno kolebanje jer i M. Vučetić i I. Karačić imaju *gulaš-juha*, a tako imaju (bez crtice) čak i Lukanc-Bešlagić u knjizi izašloj u Sarajevu pod naslovom *Kuhar*.²¹ *Riblju juhu* imaju M. Vučetić, D. Marjanović-Radica, i Hrvatska kuharica,²² uz to što prve dvije imaju i *juha od riba*, što je lošije nego *riblja juha*.

U Srbiji se upotrebljavaju riječi *supa* i *čorba*, ali *supa* s nešto više standardnosti, očito zbog vojvođanskoga kulturnog prestiža i jačega francuskoga utjecaja. Standardnost *supe* pokazuju vrećice gotovih juha, a *čorba* je po svemu sudeći samo posebna vrsta supe. U Domaćem kuvaru Jelene Katičić²³ ima recepata za supe i čorbe, ali ne baš s jasnom razlikom. Čini se samo da su *supe* bistre juhe, a *čorbe* guste.

Zanimljivo je za našu temu da je u Srbiji *supa* imala značenje i rezanaca koji se stavljaju u juhu pa se to u RMS potvrđuje lijepim primjerom S. Sremca: *Ređa sve šta je kupio kao... aleve paprike, fide ili supe za čorbu*.

¹⁸ *Uh, to kuhanje*, Zagreb, 1983.

¹⁹ Split, 1967. i Sarajevo, 1973. U oba izdanja isto.

²⁰ *Naša prehrana i kuhanje*, Zagreb, 1966.

²¹ Sarajevo, 1971.

²² Mirko Sagrak i Tomislav Boško, Zagreb, 1976.

²³ Beograd, 1967.

Po načelnim određenjima u BiH *juha* bi trebala biti ravnopravna čorbi i supi. Tako u spomenutom Kuharu M. Lukanc i S. Bešlagić nalazimo poglavlje JUHE, A. Bistre juhe, B. Guste juhe, *čorbe* i *supe* nema, što je zaista čudno, a ja bih rekao i iznimno.²⁴ U praksi, na hotelskim i restauracijskim jelovnicima uglavnom se upotrebljava *supa* i *čorba*; *supa* kao obilježje prevlasti jednoga književnog jezika, a *čorba* kao izraz svojstven bosansko-hercegovačkom području. No kako dvije istoznačnice ne mogu opstati na jednoj standardnojezičnoj razini, *čorba* se razjednačuje sa *supom* (*juhom*), pretežno po kriteriju bistro-gusto, rjeđe mesno-nemesno, ali to nije jednoznačno ni uvijek jasno, posebno su zbunjeni bosanski konobari kad trebaju objasniti u čemu je razlika između *supe* i *čorbe*.

6. Megafon, doglasalo, doglasnik, glasilo, doglasna cijev, pirija, zvučnik, glasnogovornik

Opet naizgled bogatstvo. Međutim već se iz pažljivog čitanja naslova razabire da to nisu istoznačnice. Spravâ za pojačavanje zvuka ima dvije vrste, jedna mehanička, obično u obliku roga, lijevka, njem. *Sprachrohr*, a druga električna, njem. *Lautsprecher*.

Navedeni sinonimi uglavnom su se raspodijelili tako da *megafon*, *doglasalo*, *doglasnik*, *glasilo* označuje prvi pojam, a *zvučnik* i *glasnogovornik* drugi.

Megafon kao tuđica i *glasilo* zbog pretežnosti značenja 'medij, organ', danas su zastarjeli, ako je *glasilo* ikad u tom značenju i bilo u većoj upotrebi, preteže *doglasalo*, ali zbog relativno male ili prigodne upotrebe, u književnom jeziku veoma rijetke, taj izraz nije standardiziran. Ta se naprava najčešće upotrebljava na brodovima, kolege Dalmatinci kažu da se obično zove *pirija*, ali o tome ništa ne nalazimo u Vidovičevu Pomorskom rječniku. Jasno je da *pirija* nema nikakve šanse da postane standardna riječ.

Kad se pojavilo električno pojačalo zvuka, Hrvati su to nazvali *zvučnik*, a Srbi su napravili pakovak njemačke riječi i počeli su upotrebljavati *glasnogovornik*. Ta prevedeničica prodire i u hrvatski književni jezik i u sukobu tih dviju riječi u jednom književnom jeziku *zvučnik* je postao standardna riječ jer se veoma proširio, posebno u tehnici. Budući da se *glasnogovornik* silom stvari, kako reče J. Skerlić, stalno nametao, a *zvučnika* nije mogao potisnuti jer je uhvatio čvrst korijen, *glasnogovornik* se u hrvatskom književnom jeziku počeo upotrebljavati u drugom značenju, u značenju govornika koji govori u ime neke šutljive skupine.²⁵ Time je počeo potiskivati tuđicu *eksponent*. Ima Hrvata koji i danas upotrebljavaju *glasnogovornik* u tehničkom značenju, ali to je sasvim rubna pojava.

7. Univerza, univerzitet, sveučilište

Ako ne uzmemo u obzir likove *universitat* (jedna potvrda u AR iz 17. st.) ni *universitet* (češće u starije doba, a tako je pisao još A. G. Matoš), za najvišu znanstveno-nastavnu ustanovu našle su se u konkurenciji tri istoznačnice, dvije tuđice i jedna domaća riječ. Kako je taj pojam čest, nisu se mogle naizmjenice upotrebljavati sve tri riječi pa je *univer-*

²⁴ Razlog može biti i u tome što na str. 4. piše: „Stručnu recenziju za ovu knjigu izvršio je Zavod za unapređenje domaćinstva SR Hrvatske.”

²⁵ Takvo značenje možemo susresti i u srpskom književnom jeziku, npr. (tautološki uz *eksponent*): „...niti o tome imam informaciju, da identifikujem o kojim snagama je reč. Mogu govoriti samo o njihovim eksponentima i glasnogovornicima koji se posebno javljaju u likovima određenih izdanja novinskih kuća. (NIN, 27. 9. 87. 23.)

za brzo napuštena i danas je već gotovo zaboravljena iako je nalazimo u djelima Vj. Novaka, J. Ivakića, M. Begovića, T. Ujevića, M. Krleže, V. Desnice, J. Benešića, R. Šovaryja. Na poprištu su ostale dvije i dugo se hrvale za prevlast s naizmjeničnom srećom. Riječ *univerzitet* u staroj je Jugoslaviji bila preferirana zakonom pa je stavljena i u impressum časopisa Hrvatski jezik. Kad je jedna čitateljica prigovorila riječi *univerzitet*, prof. je Ivšić brani, ali je ipak u idućem broju promijenio *univerzitet* u *sveučilište*. Još i poslije II. svjetskog rata *univerzitet* je poprilično ugrožavao *sveučilište*, ali kad su osnovane posebne radničke i narodne ustanove, nazvane su *radničko sveučilište*, *narodno sveučilište*, a pravnici su početkom šezdesetih godina u izradi sveučilišnoga statuta Zagrebačkoga sveučilišta, a tada drugih u Hrvatskoj i nije bilo, svjesno napustili riječ *univerzitet* i odlučili da odsad kao standardnu riječ upotrebljavaju samo *sveučilište*. Može se reći da je otad u hrvatskom književnom jeziku *univerzitet* izgubio bitku i postao rubnom riječi. Kad su osnivana druga sveučilišta u Hrvatskoj, uzela su u svoj naziv samo tu riječ. *Univerzitet* se i dalje upotrebljava, ali prigodice, npr. katkada za sveučilišta u Jugoslaviji koja u nazivu imaju riječ *univerzitet*, katkada za strana sveučilišta i sl. Iako je *univerzitet* svjetska riječ, ipak su pravnici odabrali domaću jer je bila prilično proširena. Primijenili su isto načelo kao i ilirci u standardizaciji naziva za mjesece i time pokazali veliku snagu jednog postupka. Važno je ovdje naglasiti da su to učinili bez lingvista. Izbor je bio potpuno u skladu s razvojnim smjerom hrvatskoga književnog jezika i njegovim suvremenim obilježjem po kojem se teži da se tuđice uklanjaju u što većoj mjeri. U zlonamjernoj interpretaciji taj bi se izbor mogao okrstiti kao „nacionalistički”, kao što se to danas čini za mnoge slične izbore, ali se tada standardizacija provodila normalno i mirno, daleko od političkog etiketiranja, a danas se zlonamjernici nisu sjetili toga primjera.

8. Mass-media

Pojam masovnih medija došao nam je iz engleskoga jezika i u početku se često pisao izvorni lik *mass-media* pa ponašeno *mas-mediji*, zatim se prilagođavanje pojačalo i prelazilo se na *masovne medije* pa su zatim dolazili i drugi nazivi: *sredstva informiranja*, *sredstva masovnog informiranja*, *sredstva javnog informiranja*, *obavijesna sredstva*, *sredstva javnog saopćavanja*, *sredstva javnoga propćavanja*, *sredstva masovne komunikacije*, a brzo se širio i naziv *javna glasila*.

Kako to bogatstvo zapravo nije bogatstvo jer nije funkcionalno, pojedini su se nazivi počeli upotrebljavati rjeđe, neki su se počeli i napuštati, iako se gotovo svi još mogu sresti, osim možda *mass-media*, ali danas izrazito prevladava naziv *javno glasilo*, odnosno *javna glasila*. To je dobro rješenje iako standardizacijski proces nije dovršen. U Zakonu o javnom informiranju²⁶ upotrebljavaju se nazivi *sredstva javnog informiranja* i *javna glasila*, ali ta dva naziva u tom zakonu nisu istoznačnice. Prvi naziv ima šire značenje. U čl. 19. kaže se:

„Pojedini izrazi u ovom zakonu imaju ovo značenje:

(...)

2. Sredstva javnog informiranja su javna glasila i druga sredstva javnog informiranja i komuniciranja;

²⁶ Narodne novine, br. 11/1982.

3. Javna glasila su štampa i radio-difuzija (radio i televizija):

a) štampa su novine, časopisi, revije i druge periodične publikacije...

4. Druga sredstva javnog informiranja i komuniciranja su gramofonske ploče, magnetofonske vrpce, informativni filmovi, videovrpce..., dijapozitivi..., bilteni, leci, plakati, razglednice, oglasi..."

9. Potvrda iz BiH

Da navedeni primjeri pokazuju normalne standardizacijske procese, vidi se to po istim procesima u BiH. Iako se tu naglašava ravnopravnost upotrebe svih standardnih izraza na području hrvatsko-srpskoga jezika i tolerancija prema njima, ipak standardizacijski procesi pokazuju da su načela i parole jedno, a stvarnost nešto sasvim drugo. Jezični razvoj u BiH pokazuje upravo ono što i ovdje navedeni primjeri, dakako s drugačijim standardizacijskim rješenjima, ali s istim rezultatom. Oprimjerenje bi tražilo opširnije izlaganje pa se to može ostaviti za drugu priliku.

IV. Zaključak

Načelna izlaganja da su istoznačnice samo privremeno stanje u književnom jeziku koje se prije ili poslije mijenja potkrijepljena su odabranim primjerima, a sličnih bi se moglo navesti na stotine, i svi pokazuju:

- da u istoznačnicama nije jezično bogatstvo
- da one znače nesredeno književnojezično stanje
- da je takvo stanje privremeno
- da normalnim standardizacijskim procesima nastaje diferencijacija: jedna istoznačnica postaje standardnom, a ostale nestandardnom ili se gube iz književnog jezika, a katkada i iz jezika uopće.

S a ž e t a k

Stjepan Babić, Filozofski fakultet, Zagreb
UDK 808.62:800:853, izvorni znanstveni članak, primljen za tisk 12. listopada 1987.

Standardization – Stabilization of the Literary Language

Reacting to some misconceptions regarding the status of the Standard Croatian, the author discusses some principles which govern standardization processes in language, illustrating them with about a dozen synonymical sequences in Croatian.